

"מקהילים" קהילות

רעיון דרשה - פרשת בא | פנימי | עלון מס' 1
עש"ק ז' שבט ה'תש"ע

הכבדת לב פרעה ובחירה חופשית

מבוסס על לקוטי שיחות חלק ו שיחה ראשונה לפרשת בא (אות ח והלאה ובהערות)

רקע

התראה לשם לעג

במכה השביעית, מכת ברד, מכביד ה' לראשונה את לב פרעה ומונע ממנו לשחרר את ישראל. בתום מכה זו ולקראת מכת ארבה, שולח ה' את משה להתרות בפרעה שוב. אך הפעם, בגלל היות ההתראה חסרת סיכויי הצלחה, מבהיר הקב"ה למשה שמטרת ההתראה ללעוג (כפירוש רש"י: התעללתי - שחקתי) לפרעה ולמצרים, כלומר, להראות לעולם את חוסר האונים המוחלט של פרעה, לקבל החלטה ולשחרר את עם ישראל, וזאת למרות ההתראה על החורבן הצפוי למצרים!

מוקד הדרשה

הכבדת לב פרעה

א ויאמר ה' אל-משה בא אל-פרעה כי-אני הכבדתי את-לבו ואת-לב עבדיו למען שתי אתני אלה בקרבן. ב ולמען תספר באזני בני ובנות את אשר התעללתי במצרים ואת-אתני אשר-שמתי בם וידעתם כי-אני ה'. ג ויבא משה ואתה אל-פרעה ויאמרו אליו כה-אמר יהוה אלהי העברים עד-מתי מאנת לענות מפני שלח עמי ויעבדני. ד כי אם-מאן אתה לשלח את-עמי הנני מביא מחר ארבה בגבלך.

שו"ת 2

ש. העונש היה על סירובו באותה עת!

אלא שעדיין קשה: מפשטות המקראות עולה שמכת ארבה באה בעטיו של סירוב פרעה עתה לשלח את ישראל, כלשון הפסוק "כי אם-מאן אתה לשלח את-עמי הנני מביא מחר ארבה בגבלך", ואיך ניתן להעניש על מעשה שנעשה באונס מתוך העדר בחירה?

ת. תחילתו בפשיעה וסופו באונס חייב על האונס

לכאורה אפשר לומר, שזהו בכלל הדין "תחילתו בפשיעה וסופו באונס - חייב", כלומר, כשם שאדם שלקח על אחריותו לשמור חפץ, והוא פשע בשמירתו והניחו במקום שייכול להינזק מאש וכדו', ולבסוף החפץ נגנב ממנו, הרי הוא חייב על אף שהיה אנוס, כי אלולא היה פושע ומניח את החפץ שם לא היה נגנב ממנו, כך גם לעניין פרעה, הוא נענש על סירובו עתה אף שזה בעל כרחו, כיון שאונסו כעת הוא תוצאה של פשיעתו בעבר ("שהרשיע והתריס כנגדי"), ולפיכך עליו לשאת בתוצאות באופן מוחלט, וגם אותן החלטות שמקבל באונס נזקפות לחובתו.

שאלה 3

מצווה שאי אפשר לקיימה!

הסבר זה אכן מיישב את השאלה ששאלנו אבל עדיין יש להקשות מה מקום בכלל יש כאן לציווי ה' "שלח עמי ויעבדני", הרי פרעה היה חסר יכולת בעליל לקיים את הציווי!

שכן, גם אם היה כאן אינטרס לפרסם את חוסר היכולת של פרעה לקבל החלטה הגיונית ("הטרם תדע שאבדה מצרים"), וכדברי הרמב"ם (שם, ד) "כדי להודיע לבאי העולם שבזמן שמונע הקדוש ברוך הוא התשובה לחוטא אינו יכול לשוב אלא ימות ברשעו שעשה בתחילה ברצונו", הרי לשם פירסום העניין לבדו די היה בהתראה שנאמרה ("אם-מאן אתה לשלח את-עמי הנני מביא מחר ארבה בגבלך"), אבל ציווי שייך רק כשישנה יכולת לקיים את הציווי. (וזהו הרי ההוכחה הראשונה של הרמב"ם לקיומה של הבחירה, כדלעיל).

הקדמה - הבחירה החופשית וההוכחות לקיומה

אחד מיסודות היהדות הוא יכולת הבחירה הנתונה לכל אדם להחליט בין טוב לרע, וכפי שהרמב"ם מגדיר זאת: "עיקר גדול הוא, והוא עמוד התורה והמצווה" (הל' תשובה ה, ג).

את הטענה שהקב"ה הוא הקובע אם האדם יהיה צדיק או רשע דוחה הרמב"ם (שם) מכוחן של שתי קושיות:

א. ראשית, איך יתכן ציווי מאת הבורא אם אין יכולת בחירה, ובלשונו: "היאך היה מצוה לנו על ידי הנביאים "עשה כך ואל תעשה כך", "הטיבו דרכים ואל תלכו אחרי רשעכם", והוא מתחילת ברייתו כבר נגזר עליו, או תולדתו תמשוך אותו לדבר שאי אפשר לזווג ממנו? ומה מקום היה לכל התורה כולה?"

ב. שנית, אם האדם מוכרח להתנהג לפי טבעו מה מקום יש למושגי שכר ועונש, ובלשונו: (שם) "באי זה דין ואיזה משפט נפרע מן הרשע או משלם שכר לצדיק? "השופט כל הארץ לא יעשה משפט?"

שו"ת 1

ש. עונש על אונס!

לאור זאת עולה השאלה כיצד ניתן להסביר את העובדה שהקב"ה הכביד את לב פרעה (כאמור בפרשה), ולאחר מכן העניש אותו על כך?!

ת. נטילת הבחירה עצמה היתה עונש

שאלה זו מופיעה בקרב רבים מפרשני המקרא² (וגם הרמב"ם³ בעצמו שואל זאת), ורבים מפרשים זאת כך: נטילת יכולת הבחירה מפרעה היא עצמה היתה חלק מהעונש שנגזר עליו בעקבות מעשיו. וכמו שרש"י מפרש: "מאחר שהרשיע והתריס כנגדי וגלוי לפני שאין נחת רוח באומות לתת לב שלם לשוב, טוב שיתקשה לבו למען הרבות בו אותותי ותכירו אתם את גבורתי".

הווה אומר, שהן הכבדת הלב והן המכה שהגיע בעקבותיה הרי הן עונש על מעשיו של פרעה.

יוצא לאור ע"י

אגודת חסידי חב"ד בארצנו הקדושה

ת.ד. 25 כפר חב"ד טלפון: 03-9606-402 פקס: 03-9606-403

לשכה ארצית ליעוץ וסיוע: 1599-522-770 דוא"ל: aguch@chabad.org.il

עורך: הרב יואב למברג * יו"ר: הרב יוסף יצחק אהרונוב

חב"ד
אגודת חסידי חב"ד בא"ח

תשובה על שאלות

תמיד נשאר פתח לשוב בתשובה

התשובה לכך נמצאת בכוונת דברי רז"ל "אין מספיקין בידו לעשות תשובה" (האמור כלפי המחטיא את הרבים⁸, והאומר אחטא ואשוב⁹): בספר התניא¹⁰, מבאר אדמו"ר הזקן ש"אין מספיקין" פירושו אין מסייעים בידו¹¹, ויתכן אף שמערימים קשיים, אבל אם דחק ונכנס - מקבלים תשובתו.

דוגמא לכך אפשר לראות מהמסופר בגמרא (תגינה טו, א) על "אחר" הוא אלישע בן אבויה¹², שהיה גדול בתורה ויצא לתרבות רעה, בעקבות כך יצאה בת קול ואמרה "שובו בנים שובבים חוץ מאחר, הואיל וידע כבודי ומרד ביי". כשאחר שמע זאת הבין שאין לו תקווה והרע את מעשיו. אומנם מסבירים המפרשים¹³ זו היתה טעות, שכן לא היה לו להשגיח בבת קול, כי אין הדלת ננעלת בפני בעלי תשובה. משום כך, רבי מאיר שהיה תלמידו אכן ניסה להחזירו למוטב בכמה הזדמנויות¹⁴, וגם סמוך למיתתו.

למעשה, רצונו הפנימי של הקב"ה שכל יהודי ישוב בתשובה, כמו שנאמר "והושב מחשבות לבל ידח ממנו נידח", שכן זוהי התכלית והמטרה של הבריאה, וכאשר ישנו מצב שהקב"ה מונע התשובה, מוכרחים אפוא לומר שזהו בשביל לגרום לאדם להגיע לדרגת תשובה גבוהה יותר - "דחק ונתגבר".

זוהי גם התשובה ביחס לפרעה: אין הכוונה שנשללה ממנו לחלוטין יכולת הבחירה, אלא אילו היה רוצה באמת היה ביכולתו להתגבר על כל הקשיים ולחזור בתשובה.

וכמו שאומר המדרש (שמ"ד ג, ו): "למה היה הקדוש ברוך הוא נותן זמן למכות מחר, ולא היה מביא עליהן מיד? כדי שיחזרו בהן ויעשו תשובה", הווה אומר, שאפילו בנוגע לפרעה הכוונה הפנימית היתה שישב בתשובה. א"כ מובן הטעם לציווי "שלח את עמי", שכן למרות הכל ביכולת פרעה היה לקיים את ציווי ה' ולשחרר את בני ישראל.

המסר - יש תקווה לכל יהודי

לעיתים אנו מסיקים מסקנות וקובעים שיהודי פלוני "אין לו סיכוי" ויהודי אלמוני "אבדה תקוותו", הלכה הוא שאין להתיימש מאף יהודי, שכן אם גוי רשע כפרעה, שהקב"ה הקשה את ליבו, ביכולתו לעשות תשובה, בוודאי ובוודאי שיהודי, בעל נפש אלוהית קדושה, אשר אף בשעת החטא מחובר הוא עם הקב"ה ("אני ישנה וליבי ער"), הרי שבדרכי נועם ובעבותות אהבה ניתן יהיה למשכו ולקרבו חזרה לצור מחצבתו.

תבלינים

קשר שאינו ניתן לבחירה

את הקשר העצמי של יהודי עם הבורא שאינו ניתן לפירוד, ניתן לראות מהבחירה עצמה. שכן ידוע שיכולת הבחירה באדם נתונה לו על מעשיו דיבוריו ומחשבתו אבל לא על עצם מציאותו, לדוגמא, אדם אינו יכול להחליט להיות בעל חי או צומח ולא תעזור לו כל מחאה או הצהרה. זוהי הסיבה שאין ביכולת האדם להחליט שאינו רוצה ביהדותו שכן יהדותו זהו עניין עצמי שלא תלוי בבחירה.

שאלו אצל הרבי - בהיותו בווינה - למה הוא מקרב אפילו יהודים כאלה שעליהם נאמר "מורידין ולא מעלין". והרבי השיב:

בשלחן ערוך ישנם ד' חלקים: אורח חיים, יורה דעה, אבן העזר וחושן משפט. על פי סדר זה הרי חושן משפט הוא החלק האחרון של השולחן ערוך. בחושן משפט גופא ישנם ארבע מאות ועוד עשרים וכמה סימנים. ופרטי הדינים ד"מורידין ולא מעלין" הם בסוף חושן משפט, בהסימנים האחרונים. ואם כן, למה להתחיל ללמוד בסדר הפוך, משמאל לימין? - צריכים ללמוד מימין לשמאל, כהסדר אצל בני ישראל, וכאשר ילמדו את כל הדינים של השולחן ערוך ויקיימו אותם, וישארו רק

דינים הנ"ל, אזי יתיישבו לפסוק דינים אלו. (לקו"ש ח"ב עמ' 620)

מימין לשמאל

8. אבות ה, יח: כל המזכה את הרבים, אין חטא בא על ידו; וכל המחטיא את הרבים, אין מספיקין בידו לעשות תשובה. משה זכה, ויזכה את הרבים, וכות הרבים תלויה בו-- שנאמר "צדקת ה' עשה, ומשפטיו עם ישראל" ירובעם חטא, והחטיא את הרבים, וחטאת הרבים תלויה בו-- שנאמר "על חטאות ירובעם אשר חטא, ואשר החטיא את ישראל"
9. ויזמא, ט, ח; והאומר אחטא ואשוב, אחטא ואשוב - אין מספיקין בידו לעשות תשובה.
10. פרק כה: "אין מספיקין בו" היינו שאין מחזיקים ידו להיות לו שעת הכי שר לעשות תשובה, אבל אם דחק השעה ועשה תשובה אין לך דבר שטומנו בפני התשובה". ובאגרת התשובה פרק יא: "אין מספיקין דייקא. אבל אם דחק ונתחוק ונתגבר על יצרו ועשה תשובה מקבלין תשובתו".
11. על דרך לשון המשנה סוטה מד א: "אין מספיקין להם מים ומוזין". ועוד. (הערת העורך)

12. רקע על דמותו: היה מגדולי התנאים, בר פלוגתא של רבי עקיבא. סיבות שונות נאמרו בגמרא על יציאתו לתרבות רעה: מהארבעה שניכנסו לפרסד אשך שלושה מתוכם ניווקו ("אחר קיצין בנטיעות"). על שראה בן שטיס על עץ במצו וזת אביו לשילוח חקן ונפל ומת. ועוד. רבי מאיר היה תלמידו והמשך ללמוד ממנו תורה גם כשיצא לתרבות רעה. הכינוי "אחר" דבק בו בעקבות אשה שהופתעה לראותו עושה עבירה ואמרה "אחר זה! ואינו אלישע בן אבויה המפורסם". כמה מאמרותיו פוררים ברברי רז"ל, מהם באבות: "אלישע בן אבויה אומר: הלומו ילד, למה הוא דומה? לדין כתובה על גייר חדש...".

13. רבינו תנאל: "שאליו היה חוור לא היה נטרד, שאין הפרגוד ננעלת בפני בעלי תשובה".

מהרש"א ד"ה יצתה בת קול: ומיזה הוא לא היה לו להשגיח בכך וכמו שאמר לו רבי מאיר בחוליו "תשב אנוש עד דכא", ואמרין אין לך דבר שטומנו בפני התשובה".

14. בגמרא שם בשתי הזדמנויות: "אמר לו (רבי מאיר) אף אתה חוור בך אמר לו (אחר) כבר שמעתי מאחורי הפרגוד שוב בנים שובבים חוץ מאחר". וראה במהרש"א לעיל (מהירושלים) מה שאמר לו סמוך למיתתו.

העולם שבזמן שמונע הקדוש ברוך הוא התשובה לחוטא אינו יכול לשוב אלא ימות ברשעו שעשה בתחילה ברצונו
4. אם כי בנוגע לסיבת העונש כל אחד מפרש בדרכו, אבל אין כאן מקומו. ישנם המפרשים (ספרונו ז, ג, העיקרים ד, כה) שוה' לא היטת כלל את לב פרעה, אלא רק נתן לו כח לשאת את סבל המכות, כדי שישבו בתשובה מתוך בחירה ולא מאימת המכות, ולכן נשאר במרוצו.
5. רש"י וראו ז, ג; מאחר שהרשיעו התריס כנגדי וגלוי לפני שאין נחת רוח באומות לתת לב שלם לשוב, טוב שיתקשה לבו למנוע הרבות בו אחרותי ותכירו אתם את גבורתי. וכן מדרשו של הקב"ה, מביא פורענות על האומות כדי שישמעו ישראל ויראו.

6. בבא מציעא מב, א: אדם הפקיד זווים אצל חברו, הניחם בצורף של עצי ערבה (צריפא דארובני) ונגנבו. אמר רב יוסף אע"ג שלענין גנבים הרי היא שמירה, לענין שריפה הרי היא פשיעה וחייב. (וכן ההלכה. וראה שם דיש החולקים).
7. בבישה בהערה 43 הוסיף: "וגם להמאן דאמר (בבא מציעא שם ויש"ג) שתחיי לתו בפשיעה וסופו באונס פטור, לא יוקשה עליו ממה שנפרע מפריעה (וכן סיוחן וכענינים וכו' המנויים ברמב"ם הל' תשובה פ"ז שם) כי יש לומר דשאני בגוון דידן דמכין שמה שנאנס אח"כ זה עצמו בא מחמת פשיעותא שבתחילה, אי אפשר לו לפטור את עצמו בטענת אונס. ואף שכל תחילתו בפשיעה וסופו באונס הוא כש' האונס בא מחמת הפשיעה (והיכא שבא שלא מחמת הפשיעה סבירה ליה לכ"ע דפטור - תוס' ב"מ מב, א; רמב"ם הל' שכירות פ"ז ה"י) היינו דוקא כשהמעשה שארע באונס בא מחמת פשיעתו. משא"כ בגוון דידן שהאונס גופו (מה שאין לו בחירה) הוא מחמת פשיעתו, והרי זה בדוגמת הוורק חץ, שאף שלאחרי שיצא החץ מידו אין בידו להחזירו, אין שייך לפטור מטעם אונס, מכיון שהוא עצמו גרם לו (והלכה מנ"י ב"ק כב, א) ועצ"ע".

1. הביאור באריות מופיע בשיטה זו בתחילתה, והוא עפ"י פירוש רש"י.
2. ראה גם הערות הבאות. רמב"ן ז, יג; ואני אקשה את לב פרעה. אמרו במדרש רבה (שמות יג, ד) "ללה לו שהוא עתיד לחזק את לבו בעבור לעשות בו הדין, תחת שהעבדים בעבורו קשה. ועוד שם כי אני הכבדתי את לבו, אמר רבי יוחנן מכאן פתחון פה למינין לומר לא היתה ממנו שיעשה תשובה, אמר רבי שמעון בן לקיש יסתם פיהם של מינין, אלא אם לציצים הוא יליץ, מתרה בו פעם ראשונה ושניה ושלישית ואינו חוור בו, והוא נועל בו דלת מן התשובה כדי לפרוע ממנו מה שחטא. כך פרעה הרשע כיון שישגו הקב"ה אצלו חשב פעמים ולא השגיח על דבריו, אמר לו הקב"ה אתה הקשית את ערפך והכבדת את לבך, הריני מו' ס"ף לך טומאה על טומאתך" [עד כאן לשון המדרש]. והנה פרשו בשאלה אשר ישאלו הכל, אם השם הקשה את לבו מה פשעו. ויש בו שני פעמים שניהם אמת. האחד כי פרעה ברשעות אשך עשה לישראל רעות גדולות חנם נתחייב למנוע ממנו דרכי תשובה, כאשר באו פסוקים רבים בתורה ובכתובים ולפי מעשיו הראשונים נדון. והטעם השני כי היו חצי המכות עליו בפשעו, כי לא נאמר בהן רק ויחזק לב פרעה, וכבד פרעה את לבו, אנה לא רצה לשלחם לכבוד השם אבל כאשר גברו המכות עליו ונלאה לסבול לבו, רך לבו והיה נמלך לשלחם מוכיב המכות לא לעשות רצון בוראו, ואו הקשה השם את רוחו ואמץ את לבבו למנוע ספר שמו, כענין שכתוב התגדלותי והתקשיתי ונדעתי לעיני גוים רבים וכו'. ואשר אמר קודם המכות ואני אחזק את לבו ולא ישלח את העם, יודיע למשה העתיד לעשות בו במכות האחרונות כענין שאמר ואני ידעתי כי לא יתי אתכם מלך מצרים להלך. וזה טעם ואני אקשה את לב פרעה והרביית את אותותי, כלומר שאקשה את לבו למנוע רבות מופתי בארץ מצרים, כי בחמש מכות האחרונות גם בטביעת הים נאמר ויחזק ד', כי לב מלך ביד ד' על כל אשר יחפזי טנו".

3. שם ז, ג; ואפשר שיטעא אדם חטא גדול או חטאים רבים עד שיתן הדין לפני דין האמת שיהא הפרעון מזה החוטא על חטאים אלו שעשה ברצונו ומדעתו שמונעין ממנו התשובה ואין מניחין לו רשות לשוב מרשעו כדי שימות ויאבד בחטאו שיעשה. ל"פיק כתוב בתורה ואני אחזק את לב פרעה לפי שחטא מעצ' מו תחלה והרע לישראל הגרים בארצו שנאמר הבה נתחממה לו נתן הדין למנוע התשובה ממנו עד שנופד ממנו לפיכך חזק הקדוש ברוך הוא את לבו ולמה היה שולח לו ביד משה ואומר שלח ועשה תשובה וכבר אמר לו הקב"ה אין אתה משלח שנאמר ואתה ועבדך ידעתי וגו' ואולם בעבור זאת העמדתך כדי להודיע לבאי

טיפ

אי אפשר ללמוד לנאום בלי פיק ברכיים. אבל אפשר ללמוד לנאום עם פיק ברכיים.